

УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81'42+070:82-92

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.5.1/01>**Борщевський С. В.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ЗАГОЛОВКІВ ЕСЕЇВ ПРОЄКТУ «ДЕНЬ ПІСЛЯ ВІЙНИ»

Стаття відображає результати дослідження концептуального простору заголовків есеїв проєкту «День після війни», що був успішно реалізований Навчально-науковим інститутом журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка у квітні 2024 року. Автором показано, навколо яких (суб)концептів вибудовується концептне поле синкретичного поняття ДЕНЬ ПІСЛЯ ВІЙНИ в комунікативній практиці українськомовної молоді та представників старшого покоління, які засоби створюють і реалізують його оцінний потенціал.

Метою цієї розвідки є представлення «аксіологічної палітри» концептного простору синкретичного концепту ДЕНЬ ПІСЛЯ ВІЙНИ на основі заголовків есеїв однойменного проєкту.

Головними результатами дослідження 106 заголовків есеїв є розбудова концептного поля ДЕНЬ ПІСЛЯ ВІЙНИ шляхом представлення синкретичного поняття як бази ядерного концепту в суб'єктно-об'єктних відношеннях у межах заголовкового комплексу та ідентифікація його емоційно-сислової структури в кожному оцінному сегменті.

Виявлені мовні факти дозволяють 1) розглядати трикомпонентну номінацію ДЕНЬ ПІСЛЯ ВІЙНИ як синкретичний концепт, що умовно співвідносний з однослівним концептом ПЕРЕХІД на тлі актуалізації глибинних смислів переходу від стану війни до миру, 2) констатувати наявність як універсальних, так і етноспецифічних рис у його структурі, 3) стверджувати про високий ступінь сенситивності теми, що виражається в амбівалентності емоційно-оцінного компонента значної частини заголовкових комплексів.

Серед лінгвостилістичних засобів формування емоційно-оцінного компонента заголовків найпоширенішими є епітети, метафори, антитези, а також риторичні запитання.

Емоційна гама концептного поля в сегменті амбівалентних заголовків зміщена в бік номінацій душевного болю, смутку та сліз через усвідомлення високої ціни майбутньої перемоги. Водночас основний вербалізатор ДЕНЬ досліджуваного концепту засвідчив актуалізацію переважно позитивного асоціативного ряду в концептуальних уявленнях авторів есеїв, що дає надію на післявоєнне психологічне відновлення української молоді та представників старшого покоління.

Ключові слова: синкретичний концепт, субконцепт, концептне поле, емоційно-оцінний компонент, сенситивність, амбівалентність, актуалізація.

Постановка проблеми. Уже понад три з половиною роки триває героїчний спротив українського народу відкритій збройній агресії Російської Федерації проти нашої держави. Починаючи з останньої декади лютого 2022 року фокус усіх українських та більшості світових ЗМІ було переміщено з ковідного фронту на активне висвітлення російсько-української війни.

У період перевантаженості медійного простору політичними й мілітарними каналами різних цифрових платформ, а також надлишку книговидавни-

чої продукції комерційного спрямування відчувається гострий дефіцит друкованих видань, у фокусі яких перебували б психоемоційні переживання української молоді та представників старшого покоління в умовах тривалого стресу на тлі очікувань завершення воєнних дій. Без перебільшення унікальним у цьому плані є резонансний проєкт «День після війни», ідея якого належить директорів Навчально-наукового інституту журналістики (далі – ННІЖ) Київського національного університету імені Тараса Шевченка Юрію Бондарю.

Проект, успішно реалізований у квітні 2024 року, передбачав створення впродовж одного дня зусиллями студентів ННІЖ книги, до якої ввійшли есеї, написані здобувачами освіти різних курсів, викладачами, а також представниками адміністрації. Завданням авторів було представити, яким вони уявляють собі перший день після завершення російсько-української війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Студентські тексти проекту «День після війни», які ввійшли до однойменного видання, вже стали об'єктом наукового зацікавлення українських дослідників-лінгвістів. Зокрема, Н. Шумарова дійшла висновку про те, що основними концептами, котрі лежать в основі концептуального поля в проаналізованих студентських текстах, є концепти ВІЙНА, ПЕРЕМОГА, МИР, навколо яких групуються субконцепти, що актуалізують означену тріаду (докладніше див.: [8]).

Об'єктом нашої розвідки було обрано не студентські тексти, а заголовки всіх есеїв, які ввійшли до вищезгаданої книги «День після війни» (загальна кількість – 106 заголовкових комплексів)¹.

Відомо, що квінтесенцією смислу, закладеного в кожному конкретному тексті, є заголовок, основною функцією якого є привернення уваги читача, стимулювання його до прочитання тексту й актуалізації того смислу, що виділений концептом у вигляді ключового, опорного слова [4, с. 4].

Серед українських мовознавців і дослідників у царині соціальних комунікацій активно вивчали роль заголовка В. Різун, В. Карпенко, О. Мелешенко, Л. Грицюк, В. Тарасюк, Л. Павлюк та ін. Упродовж 2020–2022 рр. з'явилися окремі публікації, предметом вивчення яких став аксіологічний аспект заголовного комплексу медійних текстів, тематично пов'язаних із пандемією коронавірусу [5; 4], а деякі українські дослідники здійснили спробу ідентифікації еволюційних змін концептного поля COVID-19 на основі аксіологічно маркованих заголовків українських і польських новинних медіатекстів [1].

Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою у глибшому розумінні процесів концептуалізації мовної картини світу та її репрезентації в комунікативній діяльності мовної особистості в умовах тривалого стресового впливу або травматичного досвіду. Автор показує, навколо яких концептів вибудовується концептуальне поле син-

кретичного поняття ДЕНЬ ПІСЛЯ ВІЙНИ в комунікативній практиці українськомовної молоді та представників старшого покоління, які засоби створюють і реалізують його оцінний потенціал, адже «саме концепти (...) містять у своїй структурі не лише поняття, а й ставлення до нього, що проявляється у мовній практиці суспільства» [4, с. 3].

Постановка завдання. Метою цієї розвідки є представлення «аксіологічної палітри» концептуального простору синкретичного концепту ДЕНЬ ПІСЛЯ ВІЙНИ на основі заголовків есеїв однойменного проекту.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*:

1. Здійснити аксіологічне групування заголовків шляхом розподілу на три основні групи (позитивно/негативно забарвлені та нейтральні).

2. Схарактеризувати ядро, центр і периферію концептуального поля ДЕНЬ ПІСЛЯ ВІЙНИ, а також окреслити його емоційно-сміслову структуру в кожному оцінному сегменті.

3. Визначити мовні (лінгвостилістичні) засоби формування емоційно-оцінного компонента заголовків і можливості тропізації (метафоризації/метонімізації тощо) залежно від характеру аксіологізації.

Виклад основного матеріалу. Концепт є основним семантичним поняттям у когнітивній парадигмі й досліджується з позицій власне когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. Упродовж останніх десятиліть у мовознавстві сформувався цілий калейдоскоп дефініцій цього поняття (А. Вежбицька, І. Голубовська, С. Жаботинська, В. Манакин, Н. Слухай та ін.).

Найбільш послідовно фахівці визначають концепт у дефініційній моделі «*концепт = (етно) культурне утворення*», а українська дослідниця Н. Слухай [7] навіть пропонує послуговуватися терміном «етноконцепт». Таке розуміння ґрунтується на усвідомленні тієї важливої ролі, яку відіграє національна культура в житті соціуму та відбиває уявлення про те, що концепт є точкою перетину між світом культури та світом індивідуальних смислів. Концепт розглядається як «концентроване вираження духовно-емоційного досвіду певного етносу» [2, с. 92].

Слід зауважити, що концепт і поняття співвідносяться між собою у гіпо-гіперонімічний та водночас асиметричний спосіб: поняття слугує основою для концепту, тимчасом як сам концепт не є базою для поняття. Це доправляє до висновку про те, що концепт по суті є етноспецифічно

¹ Усі приклади в цій статті наведено за виданням: *День після війни: есеї: видавничий проект студентів і викладачів*. Київ: Саміт-Книга, 2024. 224 с.

забарвленим поняттям з етнопсихологічною надбудовою. При цьому, попри виразну етнокультурну специфіку, семантична й понятійна основа концепту часто має загальнокультурний, наднаціональний характер. Поняття набуває статусу концепту лише тоді, «коли воно валоризується, тобто обростає певними ціннісними асоціаціями» [6, с. 54].

Концепти досліджуються на основі сполучуваності, переважно предикативної, рідше атрибутивної, комплементарної, інколи враховуються широкі мовні контексти [3, с. 153].

Накопичений лінгвоконцептологією досвід підсумовано в монографічному дослідженні А. Приходька [6], що його присвячено аналізу онтологічної сутності концептів і їх системній організації в руслі когнітивно-дискурсивної парадигми знання.

Як слушно зазначає українська мовознавиця Н. Шумарова, «вивчення текстів через аналіз концептів видається досить перспективним методом дослідження, оскільки дозволяє представити не лише логіко-понятійний компонент розвитку авторської думки, але й асоціативний, а також емоційно-оцінний пласт породжуваних нею смислів» [8, р. 78]. Водночас представлення поглядів на певне явище в однакових екстралінгвістичних умовах (одночасне написання текстів в одній аудиторії) робить дослідження схожим на психолінгвістичні експерименти з використанням методу вільного асоціативного експерименту [ibid, р. 79].

Основними методами нашого дослідження є методи суцільної вибірки, контекстуального, синтагматичного й компонентного аналізу. *Метод суцільної вибірки* дозволив створити корпус заголовків як конденсатів смислу, що ілюструють семантичні, когнітивні та мовностилістичні процеси, які лежать в основі аксіологічної парадигми текстів есеїв. *Контекстуальний аналіз* дав змогу

визначити, у який спосіб та якими мовними засобами представлено концепт ДЕНЬ ПІСЛЯ ВІЙНИ і його концептне поле. *Синтагматичний аналіз*, тобто аналіз лівої і правої сполучуваності слів у заголовковому комплексі, виявив суб'єктно-об'єктні відношення у презентації концепту і міру насиченості концептного поля метафоричними моделями, що спираються на аксіологічні засади. *Компонентний аналіз* розкрив особливості структури значення окремих лексико-семантичних варіантів слів.

Оскільки з погляду вербального аранжування концепти не завжди мають однослівне втілення, а можуть виражатися словосполученням [6, с. 85], вважаємо цілком правомірним розглядати трикомпонентну номінацію ДЕНЬ ПІСЛЯ ВІЙНИ як синкретичний концепт, що умовно співвідносний з однослівним концептом ПЕРЕХІД на тлі актуалізації глибинних смислів переходу від стану війни до миру.

У процесі роботи над матеріалом авторів цієї статті довелося відійти від класичної «аксіологічної тріади» (тобто поділу заголовків на 1) позитивні, 2) негативні та 3) нейтральні) з огляду на складність об'єкта вивчення, що часто виражається в неоднозначності вербалізованих у заголовку відчуттів, зумовлених набуттям травматичного досвіду українським народом загалом й конкретними учасниками проєкту зокрема.

Ураховуючи майже цілковиту відсутність назв есеїв із суто негативним емоційним забарвленням, замість другої (негативної) виділяємо групу *амбівалентних*, а також ще одну – четверту – групу т. зв. «*філософських*» заголовків, автори яких пропонують замислитись над багатьма питаннями післявоєнного буття.

В аксіологічній парадигмі досліджених матеріалів (див. рис. 1) з умовно виділених нами чотирьох груп заголовків найчисельнішою є група

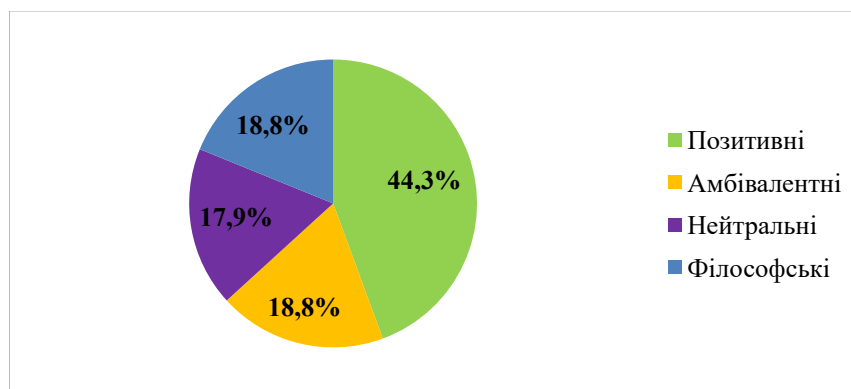

Рис. 1. Аксіологічна дистрибуція заголовків есеїв

позитивно забарвлених (47 зі 106, або 44,3%), при цьому спостерігаємо рівномірну (у межах 18–19%) дистрибуцію по інших трьох групах, а саме амбівалентні (20 зі 106), умовно нейтральні (19 зі 106), «філософські» (20 зі 106).

Об'єднавши перші дві групи, отримаємо 67 оцінно-експресивно забарвлених заголовків, що становлять приблизно дві третини (63%) від усіх зафіксованих. Такий розподіл засвідчує високу **сенситивність** розгляданої теми через домінування емоційної складової у заголовковому комплексі, проте змушує рахуватися з раціональним компонентом концептуальних уявлень про перший день після війни, що впевнено представлений більш ніж третиною (37%) нейтрально-філософських заголовків.

Концептне поле позитивних заголовків. Приядерними компонентами в позитивному сегменті, що їх можна зарахувати до центра концептного поля ДЕНЬ ПІСЛЯ ВІЙНИ, є субконцепти *майбутнє*, *життя* та *сонце*, причому останній зі згаданих субконцептів відзначається найбільшою кількістю вербалізаторів природних явищ, що супроводжують початок нового дня. До таких лексем-об'єктиваторів належать *день*, *світло*, *промінь* та *світанок*, напр.: *Весняне світло Перемоги* (О. Ковальова, с. 90); *Переможний світанок* (В. Малащенко, с. 118). Ближче до периферії розміщено субконцепти *квіти* та *кохання/любов*, які налічують по 2–3 вербалізatori проти 4–9 в центрі поля.

Варто відзначити, що позитивної емоціогенності додає заголовкам використання метафор, напр.: *Промінь ясного сонця: стежка в незалежане майбутнє* (Ю. Балан, с. 8); *Світло Миру* (Р. Денисюк, с. 54); *Ковток свіжого повітря* (К. Помазан, с. 144).

Цікавим є той факт, що в позитивному сегменті в межах одного й того ж заголовка натрапляємо на випадки актуалізації субконцептів *світло* й *тиша*, що перебувають у різних (зоровій, слуховій) сенсорних модальностях, напр.: *Яскраві тихі зорі* (О. Боговін, с. 20), в т. ч. шляхом метафоричного заперечення джерел травматичного досвіду воєнного часу, напр.: *Не говорять більше гармати...* (Я. Колотуша, с. 94).

Актуалізація глибинних смислів переходу від війни до миру реалізується за допомогою вживання авторами дієслів у наказовому способі, напр.: *Пройдіть до мирного життя* (В. Ведмецька, с. 30), у формі інфінітива, напр.: *Навчитися жити вільною* (Ю. Нестеряк, с. 126), або ж завдяки використанню агентивних конструкцій

з емоційно-експресивним підсиленням дієслівного компонента, напр.: «...танцюватиму, танцюватиму, танцюватиму...» (А. Нікітьонок, с. 128).

Концептне поле амбівалентних заголовків. Приядерним компонентом в амбівалентному (негативно-позитивному) сегменті, що його можна зарахувати до центра концептного поля ДЕНЬ ПІСЛЯ ВІЙНИ, є субконцепт *біль*, вербалізатор якого виступає в різних відмінкових формах, напр.: *Біль не пройде раптово* (Т. Цилосані, с. 202); *Багато питань, багато болю* (Н. Литвиненко, с. 112).

Негативного емоційно-експресивного забарвлення периферії поля надають лексеми на позначення психофізіологічних і природних явищ, а також наслідків, які в суспільній свідомості та об'єктивній реальності супроводжують війну, як-от: *горе*, *страх*, *сльози*, *піт*, *кров*, *ніч*, *темрява*, *тортури*, *руїни*. Амбівалентність відчуттів створюється поєднанням вищезгаданих вербалізаторів субконцептів із позитивно забарвленими епітетами в межах одного заголовкового комплексу, напр.: *Великий день з присмаком горя* (М.-Д. Бакота, с. 6).

З погляду стилістичної семантики та синтаксису впадає у вічі активне використання авторами антитези, напр.: *Світлий ранок після довгої ночі* (Д. Боровська, с. 22), *Виклики майбутнього і привиди минулого* (Т. Івченко, с. 76). Амбівалентність почуттів також передається вживанням складних речень із різними типами зв'язку, зокрема шляхом поєднання підрядної (означальної) та сурядної частин, напр.: *Спогади, що болять, але живлять душу* (С. Чугунова, с. 210).

Концептне поле нейтральних заголовків. Варто зауважити, що формальну нейтральність заголовка не слід сприймати як свідчення байдужості автора есею. На нашу думку, така нейтральність є радше ознакою домінування раціонального компонента в концептуальних уявленнях про перший день після війни під впливом екстралінгвальних чинників, а саме «емоційного вигоряння» внаслідок перебування учасника проєкту в умовах лонгітюдної стресової ситуації. Ступінь такого «вигоряння» залежить від психологічного типу особистості автора і потребує детальнішого вивчення на розширеному текстовому матеріалі.

У центрі поля умовно нейтральних заголовків розміщується концепт ДЕНЬ, периферію представлено посесивними (напр.: *Своє*, А. Харитонova, с. 198), темпоральними (напр.: *Двадцять п'яте лютого*, О. Хомаківська, с. 200), локатив-

ними (напр.: *Поле при дорозі*, М. Блоха, с. 18) та агентивно-темпорально-локативними номінаціями (напр.: *Закурю вночі на Узвозі*, Є. Безкоровайна, с. 12). В останньому з вищенаведених прикладів актуалізовано етноконцепт АНДРІЙВСЬКИЙ УЗВІЗ, що посідає особливе місце в суспільній свідомості українців, зокрема й мешканців столиці.

Таким чином, почуттєвий, історичний і соціальний досвід людини тієї або іншої культури утворює «національну палітру» відтінків навколо того чи іншого концепту [6, с. 86]. Етноспецифічний характер концепту ДЕНЬ ПІСЛЯ ВІЙНИ вбачаємо в 1) інкорпорації ним колективного досвіду українського народу, що впродовж багатьох століть виборює свою незалежність, а також 2) наявності субконцептів, які в суспільній свідомості асоціюються з Україною і вербалізуються як в основному тексті, так і в заголовку.

Концептне поле філософських заголовків. Приядерним компонентом у «філософському» сегменті, що його можна зарахувати до центра концептного поля ДЕНЬ ПІСЛЯ ВІЙНИ, є субконцепт *війна*. Загальне тло між центром і периферією утворюють субконцепти *відчуття, перемога, правда, життя*. Характерною особливістю філософського сегмента є наявність риторичних запитань (напр.: *Чи буде довгоочікуваний день щасливим?* Е. Гапон, с. 42; *Видалити застосунок «Повітряна тривога?»*, С. Рівняк, с. 154), а також активне використання авторами такої стилістичної фігури як антитеза (напр.: *Початок після кінця*, С. Ігнатенко, с. 78; *Кожен фініш це, по суті, старт*, В. Луценко, с. 114), що змушують читача глибоко замислитись над ціною перемоги й багатьма питаннями післявоєнного буття.

Синтагматичний аналіз (як лівостороння, так і правостороння сполучуваність) основного вер-

балізатора ДЕНЬ досліджуваного концепту ДЕНЬ ПІСЛЯ ВІЙНИ засвідчив актуалізацію переважно позитивного асоціативного ряду в концептуальних уявленнях учасників однойменного проєкту. Стилiстична палiтра позитивної оцiнки першого дня після завершення воєнних дій представлена епітетами *великий* (М.-Д. Бакота, с. 6), *довгоочікуваний* (Д. Дубова, с. 58), *це передусім День після Перемоги* (А. Тихоненко, с. 182), *після параду* (Д. Ремез, с. 150), а також *День змін* (А. Шевченко, с. 215), *щасливих сліз та зустрічей* (В. Саратова, с. 162), *нового майбутнього* (У. Гуляєва, с. 46), *нової реальності* (М. Тюнькін, с. 186).

Висновки. Виявлені мовні факти дозволяють: 1) розглядати трикомпонентну номінацію ДЕНЬ ПІСЛЯ ВІЙНИ як синкретичний концепт, що умовно співвідносний з однослівним концептом ПЕРЕХІД на тлі актуалізації глибинних смислів переходу від стану війни до миру, 2) констатувати наявність як універсальних, так і етноспецифічних рис у його структурі, 3) стверджувати про високий ступінь сенситивності теми, що виражається в амбівалентності емоційно-оцінного компонента значної частини заголовкових комплексів.

Серед лінгвостилістичних засобів формування емоційно-оцінного компонента заголовків найпоширенішими є епітети, метафори, антитези, а також риторичні запитання.

Емоційна гама концептного поля в сегменті амбівалентних заголовків зміщена в бік номінацій душевного болю, смутку та сліз через усвідомлення високої ціни майбутньої перемоги. Водночас основний вербалізатор ДЕНЬ досліджуваного концепту засвідчив актуалізацію переважно позитивного асоціативного ряду в концептуальних уявленнях авторів есеїв, що дає надію на післявоєнне психологічне відновлення української молоді та представників старшого покоління.

Список літератури:

1. Борщевський С. В. Еволюція концептного простору заголовків українських і польських медіатекстів на тему COVID-19. *Наукові записки Інституту журналістики* : науковий журнал / голов. ред. В. Різун; Навчально-науковий інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. 2022. Том 2 (81). С. 86–98.
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Логос, 2004. 284 с.
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 464 с.
4. Мариненко І. О., Шумарова Н. П. Концептний простір заголовків (на матеріалі медіатекстів на тему COVID-19). 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/357622196_Konceptnij_prostir_zagolovkiv_na_materiali_mediatekstiv_na_temu_COVID-19 (дата звернення : 03.10.2025).
5. Мірошніченко П. В. Концептуалізація страху в новинах про коронавірус. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2020. Том 2 (77). С. 9–21.
6. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр. 2008. 332 с.
7. Слухай Н. В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. Київ: ВПЦ «Київський ун-т». 2005. 167 с.

8. Shumarova N. Conceptualization of Experience: Project “The Day After the War”. *Current Issues of Mass Communication*. 2025. Issue 37, pp. 76–83. <https://doi.org/10.17721/CIMC.2025.37.76-83>

Borshchevskiy S. V. CONCEPTUAL SPACE OF ESSAY TITLES: PROJECT ‘THE DAY AFTER THE WAR’

The article presents the findings of a study into the conceptual space of essay titles from the project ‘The Day after the War’, which was successfully implemented by the Educational and Scientific Institute of Journalism at Taras Shevchenko National University of Kyiv in April 2024. The author shows the (sub)concepts around which the conceptual field of the syncretic notion DAY AFTER WAR is built in the communicative practice of Ukrainian-speaking youth and representatives of the older generation, as well as the means that create and realise its evaluative potential.

The objective of the research is to present the ‘axiological palette’ of the conceptual space of the syncretic concept DAY AFTER WAR based on the essay titles from the project of the same name.

The main results of the study of 106 essay titles are the development of the conceptual field DAY AFTER WAR by presenting a syncretic concept as the basis of the nuclear concept in subject-object relations within the title complex and the identification of its emotional-semantic structure in each evaluative segment.

The identified linguistic data allow us 1) to regard the three-part nomination DAY AFTER WAR as a syncretic concept, conditionally correlated with the one-word concept TRANSITION, against the background of the actualisation of deep meanings related to the shift from a state of war to a state of peace, 2) to note the presence of both universal and ethno-specific features in its structure, 3) to assert the high degree of sensitivity of the topic, expressed in the ambivalence of the emotional-evaluative component in a significant part of the title complexes.

Among the linguistic and stylistic means of forming the emotional and evaluative component of titles, the most common are epithets, metaphors, antitheses, and rhetorical questions.

The emotional range of the conceptual field in the segment of ambivalent titles is shifted towards nominations of mental pain, sadness and tears due to the awareness of the high price of future victory. At the same time, the primary verbaliser DAY of the studied concept revealed the actualisation of a predominantly positive associative chain in the authors’ conceptual representations, which gives hope for the post-war psychological recovery of Ukrainian youth and the older generation.

Key words: *syncretic concept, subconcept, conceptual field, emotional-evaluative component, sensitivity, ambivalence, actualisation.*

Дата надходження статті: 04.10.2025

Дата прийняття статті: 10.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025